Öger, Adem (2018). Kayan Bir Yıldızın Ardından Nağmeler: Abdurehim Tileşup Ötkür'ün Ölümü Üzerine Yazılan Şiirler, *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 2018/12, s. 1-26.

KAYAN BİR YILDIZIN ARDINDAN NAĞMELER: ABDUREHİM TİLEŞUP ÖTKÜR'ÜN ÖLÜMÜ ÜZERİNE YAZILAN ŞİİRLER

Kaldı iz, kaldı menzil, kaldı uzakta hepsi,
Çıksa fırtına, savrulsa kumlar, gömülmez izimiz!

Adem ÖGER[*]

Geliş Tarihi: 09.07.2018 ***Kabul Tarihi: 13.12.2018***

Özet

Türk dünyasında edebi kimliği ve eserleri ile öne çıkan bazı önemli isimler bulunmaktadır. Bu isimlerden biri de çağdaş Uygur edebiyatının yetiştirdiği önemli yazar, şair ve araştırmacılardan biri olan Abdurehim Tileşup Ötkür'dür. Ötkür, yarım asrı aşan edebi faaliyetlerinde, Uygur edebiyatının hemen bütün türlerinde eserler kaleme alan ve ardında büyük iz bırakan ender şahsiyetlerden biridir. Onun ölümü Uygurlar arasında büyük bir üzüntüye neden olmuş ve Uygur şairlerin kaleminden onu konu alan çok sayıda şiir ortaya çıkmıştır. Makalede, ilk olarak Abdurehim Ötkür'ün hayatı, çalışmaları ve Uygur edebiyatındaki yeri hakkında bilgi verilmiş, daha sonra da Ötkür'ü konu alan ve onun ölümü üzerine yazılan şiirler şekil ve içerik açısından "Ötkür'ün Tasviri, "Ötkür'ün Vatan ve Millet Sevgisi", "Ötkür'ün İlim ve İrfan Sahibi Kişiliği", "Ötkür'ün Dostluğu ve Mütevazılığı", "Ötkür'ün Yazarlığı ve Sanatçı Kimliği", "Ötkür'ün Eserleri", "Ötkür'ün Ölümü Üzerine Duyulan Üzüntü ve Yas", "Ötkür'ün Cenaze Töreni ve Tabut", "Ötkür'ün Ölümsüzlüğü" başlığı altında değerlendirilmiştir. Böylece, Uygur şairlerin duygu penceresinden Ötkür'ün yeri ve önemi ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Uygur, Abdurehim Ötkür, Çağdaş Uygur Şiiri, Ölüm.*

TUNES AFTER THE FALLING STAR: POEMS RELATED TO DEATH OF ABDUREHIM TILEŞUP ÖTKÜR

Abstract

In the Turkish world there are some important names that stand out with their literal personalities and their works. One of these names is Abdurehim Tileşup Ötkür, one of the important writers, poets and researchers of contemporary Uyghur literature. Ötkür is one of the few personalities who has written almost all the works of Uyghur literature and left behind a great trace in his literary activities exceeding half a century. His death caused a great distress among the Uyghurs and many poems about him emerged from the Uyghurian poets. In the article, information was given about the life of Abdurehim Ötkür and his place in Uyghur literature. In the article, firstly, information about Abdurehim Ötkür's life, his works and his place in Uyghur literature was given. Then the poems about Ötkür and his death were written about and evaluated under the topics of "Depiction of Ötkür", "Ötkür's Love of Country and Nation", "Ötkür's Personality on Science and Knowlegde", "Ötkür's Friendship and Modesty", "Ötkür's Authorship and Artistic Persona", "Ötkür's Manuscripts", "Grief and Sadness For Death of Ötkür", "Ötkür's Funeral and Coffin" and "Ötkür's İmmortality". Thus, the place and importance of Ötkür from the feeling window of Uyghur poets has been tried to be put forward.

Keywords: *Uyghur, Abdurehim Ötkür, Contemporary Uyghur Poems, Death.*

[*] *Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Halk Bilimi Bölümü, e-posta: ademoger@gmail.com*
Orcid: 0000-0003-1278-2110

Giriş

Abdurehim Ötkür, Haziran 1923'te Kumul'da ticaretle uğraşan orta halli bir ailede dünyaya gelmiştir. Anne ve babasını küçük yaşlarda kaybeden Ötkür, Osman Hacım'a evlatlık verilmiştir. Kendi çocuğu olmayan Osman Hacı, ticaretle uğraşan ve bu sebeple yabancı ülkelere gidip gelen görmüş ve okumuş bir kişi olarak Ötkür'ü kendi oğlu gibi görmüş ve onun eğitimine büyük önem göstermiştir. (Turdi ve Sultan 2006: 126; Harbalioğlu, 2017: 78).

Abdurehim Ötkür ilk olarak dinî mektepte okumuş, bu dönemde yetişmesinde Sufi Allahyar'ın şiirlerinin önemli etkisi olmuştur. Ötkür'ün dini mektepte okuduğu bu yıllarda Hoca Niyaz Hacı önderliğinde gerçekleşen Kumul Ayaklanması sırasında Kumul'daki bütün okullar kapatılmış ve halk şehri terk etmeye başlamıştır. (Kasapağlu Çengel, 2013: 162). Abdurehim Ötkür de bu sebeple tahsiline devam edememiş, Osman Hacı ve ailesiyle birlikte Kumul'da ayrılarak Gensu'ya gitmek zorunda kalmıştır. Burada Osman Hacı'nın kayınvalidesi Marihan Hanım'dan evde ders alarak eğitimine devam etmiştir. Marihan Hanım'dan dinlediği hikâyeler, masallar, atasözleri ve bilmeceler onun edebi hayatında önemli rol oynamıştır (Kasapoğlu Çengel, 2002: 38). Aynı yıllarda Osman Hacı'nın kardeşleri tarafından zor işlerde çalıştırılmış, bir süre çobanlık yapmıştır. İleride kaleme alacağı İz romanının konusunu oluşturan Tömür Helpe öncülüğünde gerçekleşen halk ayaklanması olan Kumul Ayaklanması hakkındaki ilk bilgileri çobanlık ettiği sırada kendisine dostluk eden Çoban Rozi'den öğrenmiştir (Kasapoğlu Çengel, 2000: 23).

Abdurehim Ötkür, 1934-1935 yıllarında Üçturpan ve Aksu'daki ilmi mekteplerde eğitim almıştır. 1942'de Şincañ Üniversitesi Eğitim Fakültesini bitirir ve eğitim/kültür işleriyle ilgilenmeye başlar. Öğretmenlik, müdürlük, gazete ve dergilerde yazarlık, tercümanlık yapan Ötkür, 1945-1948 yılları arasında *Şincañ Gazetesi* ve *Altay* dergisinde çalışır (Turdi ve Sultan, 2006: 126).

1949 yılında Şincañ Hükümet Katibat Bölümü'nün müdür yardımcısı olur. 1949 yılı sonundan 1967 yılına kadar matbuat işlerininin yanı sıra çeşitli devlet dairelerinde görev yapar. 1978 yılından sonra, Şincañ İctimai Fenler (Sosyal Bilimler) Akademisi Milletler Edebiyatı Araştırma Enstitüsü'nde ömrünün sonuna kadar edebiyat araştırmaları üzerine çalışır. 5 Ekim 1995 tarihinde ise Ürümçi'de 72 yaşında vefat eder (Turdi ve Sultan, 2006: 126; Ötkür, 1996: 1).

Abdurehim Ötkür, Şincañ Uyğur Otonom Bölgesi Halk Hükümeti Tarih-Medeniyet Sarayı, Şincañ İctimai Fenler Akademisi, Çin Yazarlar Cemiyeti, Şincañ Edebiyat-Sanat Cemiyeti, Şincañ Yazarlar Cemiyeti, Çin Uygur Tarihi-Medeniyeti Araştırma Cemiyeti, Çin Az Sayılı Milletler Edebiyatı İlmi Cemiyeti, Çin Eski Yazıtlar Araştırma Cemiyeti, Şincañ Kutadgu Bilig Araştırma Cemiyeti, Şincañ Uygur Klasik Edebiyatı Araştırma Cemiyeti, Şincañ Uygur Otonom Bölgesi Siyasi İstişare Tarih Materyallerini Yazma Heyeti, Bulak Dergisi Tahrir Heyeti, Tarım Dergisi Tahrir Heyeti gibi çok çeşitli kurum ve kuruluşlara üye olmasının yanı sıra araştırmacı kimliğiyle farklı görevlerde bulunmuştur (Turdi ve Sultan, 2006: 127).

Ötkür'ün edebi faaaliyetleri 1940'lı yıllarda başlamış ve ömrünün sonuna kadar devam etmiştir. Onun edebi faaliyetlerini özetle üç dönemde ele almak mümkündür:

1940'lı yıllar:

Bu dönemde *Tañ Şamalliri*, *Muzliğan Şeher*, *Bahar Çillaymen*, *Cenubka Het*, *Tañ Zibasi Yokmidur?* gibi şiirleriyle halk arasında tanınmaya başlamıştır (Kavul, 2005: 43). Yine *Keşker Kéçisi* destanıyla o yıllarda Kaşgar'daki sosyal ve siyasi yaşamı aşk temasıyla birlikte işlemiştir. *Tamçe Kandın Milyon Çiçekler, Çin Moden* gibi dramaları ve *Deñizdin Seda, Baş Egim* gibi nesir tarzında eserler kaleme almıştır. Ötkür bu dönemde yazdığı

şiirlerini 1946 yılında *Yürek Muñliri* ve 1948 yılında *Tarim Boyliri* isimli şiir kitaplarında toplamıştır (Turdi ve Sultan, 2006: 128-130).

1950-1970'li yıllar:

Bu dönemde Çin Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte siyasi çalkantılar ortaya çıkmış ve Ötkür edebi anlamda çok verimli olamamıştır. Bu dönemde *Vicdan Deviti, Secdigahimğa, Tova Dep Tuttum Yaka, Küz Keçisi, Nevai Ğezilige Muhemmes* gibi şiirler kaleme almıştır (Turdi ve Sultan, 2006: 130).

1970'li yılların sonundan ömrünün sonuna kadarki dönem:

Bu dönem Ötkür'ün farklı türlerde çok sayıda eser verdiği dönemdir. Bu dönemde Ötkür şiir kaleme almaya devam etmiş ve *Yahşi*, *Yañrat Veten Mukamini*, *Serlevhesiz Şiirlar*, *Ömür Hekkide Muhemmes*, *Keşker Küzlige*, *Men Ak Bayrak Emes* gibi şiirler kaleme almıştır. *Uluğ Ana Hekkide Çöçek*, *Gül ve Azğan* gibi destanlar yazmış; *Şiir ve Şair*, *Kaştaşiğa Medhiye* gibi mensur eserler kaleme almıştır. Ötkür, *İz* ve *Uyğanğan Zemin* gibi tarihi romanlar ile Uygur edebiyatında yeni bir çığır açmıştır. Bu dönemde Ötkür'ün edebiyat araştırmalarına ilişkin çalışmaları da dikkat çekmektedir. Bilhassa Kutadgu Bilig ve Divanü Lügati't-Türk üzerine yaptığı çalışmalar oldukça önemlidir. Ayrıca Uygur edebiyat tarihi, Uygur klasik edebiyatı, edebi tür ve şekiller üzerine de önemli eserler kaleme almıştır (Turdi ve Sultan, 2006: 131-132). Edebiyat araştırmalarına ilişkin bu çalışmalarının bir kısmı ölümünün ardından *Heziniler Bosuğisida* isimli kitapta toplanarak yayımlanmıştır (Ötkür, 1996: 1-288)

Ötkür'ün eserleri: *Yürek Muñliri* (1946), *Tarim Boyliri* (1948) (Kavul, 2005: 43), *Keşker Kéçisi* (1980), *Ömür Menzilliri* (1985), *İz* (1985), *Oyğanğan Zemin* (1988-1993), *Heziniler Bosuğisida* (1996) (Turdi ve Sultan, 2006: 132).

5 Ekim 1995 yılında vefat eden Abdurehim Ötkür, 6 Ekim 1995'te toprağa verilir. Bu elim olay üzerine çok sayıda şiir, mersiye, taziye yazısı, hatıra yazılır; bunlar çeşitli gazete ve dergilerde yayımlanır. Ötkür'ün ölümünün ardından yedinci günde, Ürümçi Şeherlik 5. Başlangıç Mektebi'nin salonunda bir anma etkinliği ve yedi yemeği düzenlenir. Bu salonun dört bir yanına şairin ölümü üzerine yazılan onlarca şiir asılır. Abduleziz İsmail ve Ğopur Ömer bu şiirleri bir araya getirip kitap olarak yayınlamaya karar verirler. Bunun için gazete ve dergilerde yayınlanan şiirleri de toplarlar. Araştırmacılar sonuçta, 75 şiir, 20'den fazla hatıra yazısı ve 100 civarında taziye mesajını bir araya getirirler ve bu çalışma 2008 yılında *Abdurehim Ötkür Abidesi* ismiyle Milletler Neşriyatı tarafından yayınlanır. Çalışmamızda ele aldığımız şiirler, bu eserde yer almaktadır.

Uygur edebiyatının en önemli isimlerinden olan Ötkür'ün ölümü üzerine yetmiş altı şairin kaleme aldığı şiirleri konu alan bu çalışmada, Uygur şairlerin Ötkür'e ilişkin öne çıkan ortak duyguları dokuz başlıkta incelenmiştir:

1. Ötkür'ün Tasviri

Ötkür'ün ölümü üzerine yazılan şiirlerde, Ötkür'ü tasvir etmek için teşbih yoluyla ay, güneş, yıldız gibi gök cisimlerinin yanı sıra kartal, simurg, bülbül gibi kuşlara; minare, heykel ve tulpar gibi farklı varlık ve nesnelere başvurulduğu görülür. Ötkür, kaleme aldığı eserlerle ilim ve sanatta Uygur Türklerine gökyüzündeki "çolpan (Venüs yıldızı)", "güneş" veya "ay" gibi yön verir, onların derdine hem tercüman hem de deva olur. Uygurların gönül dünyasında bir şah olan Ötkür'ün ölümü, onların duygu dünyasında geceyi aydınlatan ayın, güneşin ya da bir yıldızın aniden kaybolması gibi derin tesir bırakır. Buna ilişkin örneklerden bazıları şöyledir:

Elvida, Ötkür Ependim, elvida üstazimiz,

Siz idiñiz kökte çaqnap parliğan çolpanimiz (Abdusalam Tohti).

Elveda, Ötkür Efendim, elveda üstadımız,
Siz idiniz gökte yanıp parlayan çolpanımız.

Qıyandek qayğudin pinhan ipade etmidiñ qetre,
Şebistan kökidin teñri yoruq bir ayni épketti (Muhemmed Xéviz).

Sel gibi kaygıyı gizleyip ifade etmedin bir damla,
Karanlık geceden Tanrı parlak bir ayı alıp gitti.

Öçti irpan asmininiñ bir nurane yultuzi**,**
Neki yultuz, xurşidi alemge çaçqan enivar (Memtimin Ğopur Şeydai).

Söndü irfan asumanının bir nurlu yıldızı,
Ne ki yıldız, güneşi âleme yayan envar.

Köñüller textide obrazliri şah,
Goyaki çolpanğa timsal bir simyah.
Bir sumuruğ negidur uçup ketti, ah!
Kimdikin nedikin meñgülük gunah!
Bu yerde şundaq bir perişte ötken,
Buniñğa Tarim hem Teñritağ guvah! (Abliz Ömer Haci)

Gönüller tahtında kimliği şah,
Güya çolpana benzeyen bir yüz.
Bir simurg nereye uçup gitti ah!
Kimindir, nedir ebedi günah!
Bu yerde şöyle bir melek yaşamış,
Buna Tarım hem Tanrıdağı şahit!

Siz idiñiz kéçe-kündüz tevritip altun qelem,
Beygide alğa üzüp çiqqan cesur tulparimiz (Abdusalam Tohti).

Siz idiniz gece gündüz oynatan altın kalem,
Yarışta önde yüzüp çıkan cesur tulparımız.

Siz idiñiz toxtimay ni-ni boran-çapqun ara,
Kökte pervaz eyligen sunmas qanat şuñqarimiz (Abdusalam Tohti).

Siz idiniz durmadan ne boranlar-fırtınalar arasında,
Gökte pervaz eyleyen kırılmayan kanat kartalımız.

Sen elniñ perzenti, yaq el atisi,
Sen Uyğur qelbide yıqılmas *munar.*
Baş éger matemde elniñ barçisi,
Xislitiñ ebediy quyaştek çaqnar (Ömercan Sıdık).

Sen yurdun oğlu, yok yurdun atası,
Sen Uygur kalbinde yıkılmaz minare.
Baş eğer matemden yurdun hepsi,
Faziletin ebedi güneş gibi parlar.

Qızıl gül xuş puraq çaçqan,
Bürküt idin kök yérip uçqan.
Yurtniñ ésil oğlani idiñ,
Bağriñ xelqim bağrini quçqan (Muhemmet Ehmet).

Kızıl gül hoş koku saçan,
Kartal idin göğü yarıp uçan.
Yurdun asil oğlanı idin,
Bağrın halkımın bağrını kucaklayan.

Adimiylik örnikini qaldurup bizge miras,
Her köñülniñ törige heykel bolup tiklendiñiz (Perhat Memtimin).

İnsanlık örneğini bırakıp bize miras,
Her gönlün törüne heykel olup dikildiniz.

2. Ötkür'ün Vatan ve Millet Sevgisi

Abdurehim Ötkür, bir vatan şairidir. Eserlerinin çoğunun teması vatan ve millet konusu olduğu için Çin yönetimi tarafından da uzun yıllar fikir suçlusu sayılmış ve hapis yatmıştır.

Bu sebeple de eserlerinin bazıları geç neşredilmiştir. Ayrıca Ötkür, en son 20. yüzyılda Doğu Türkistan'da meydana gelen milli bağımsızlık hareketlerini anlatan *İz* ve *Uyğanğan Zemin 1-2* adlı tarihî belgesel romanları kaleme almıştır (Tanrıdağlı, 1996: 52). Ötkür'ün şiirlerinde "vatan" özlemi bazen doğrudan doğruya işlenirken bazı şiirlerde ise vatan aşkı ile beşerî aşk iç içe girmiştir. Bazıları ise mevsim şiiri olarak görünmekle birlikte aslında kış ve bahar kavramları, "esaret" ve "hürriyet"i temsil eder (Arziyev, 2017: 103-112). Şair, siyasî şartlar gereği esareti, *kara bulut, zulmet, karanlık, kış, zimistan, güz, gece*; hürriyeti ise *tan, seher, köklem, bahar, yıldız, güneş, gün* gibi temsilî kavramlarla ifade etmiştir. Ötkür'ün kaleme aldığı şiirler, özellikle 1980-1990'lı yıllarda Uygurların millî duygularına tercüman olmuştur. Bu nedenle birçok şiiri de bestelenmiştir (Smith, 2003: 2). Ötkür'ün vatan sevgisi ve halkla olan gönül bağı, onun hakkında yazılan hemen her şiirde dile getirilen unsurlardan biridir. Örneğin;

Pikir-zikriñ el idi, ğémiñ el idi,

Hem nepesiñ el idi, démiñ-el démi.

El tonuduñ-tonuttuñ, elge köyündüñ,

Elni küylep heq sözlep eldin söyündüñ (İmin Tursun).

Fikrin zikrin memleket idi, gamın memleket idi,

Hem nefesin memleket idi, demin memleketin demi.

Memleket tanıdın, memleketi tanıttın, memleket için yandın,

Memlekete yanıp doğru söyleyip memleketinden sevindin.

Siz idiñiz bir ömür özini elge atiğan,

Elge köygen, elni söygen katta senetkarimiz (Abdusalam Tohti).

Siz idiniz bir ömür kendini memlekete adayan,

Memlekete yanan, memleketi seven büyük sanatkârımız.

Uniñ nurane betside qusuri yoq idi hergiz

Tili yumşaq, özi kemter, kibiri yoq idi hergiz,

Bilim teşnaliqi qansa, temesi yoq idi hergiz,

İnaqliq zikridin özge ümidi yoq idi hergiz,

Biletti çoñ, veten-el méhrini Mekke mükerremdin (Ğulam Ebeydulla).

Onun nurlu suretinde kusur yok idi asla,

Dili yumuşak, kendisi kemter, kibiri yok idi asla,

Bilim-arzuya doysa, beklentisi yok idi asla,

Birlik düşüncesinden başka ümidi yok idi asla,
Bilirdi büyük, vatan memleket sevgisini Mekke-i Mükerreme'den.

U alim deymenki, nam temesi yoq,
Capani rahet dep bilip kelgen merd.
El-yurtqa atiğaç hayat-barini,
Bir ömür ter tökti qoymay héç bir şert (Ğopur Ömer).

O âlim öyleydi ki nam beklentisi yok,
Cefayı rahat diye bilip gelen mert.
İline yurduna atayınca bütün hayat varını,
Bir ömür ter döktü koymadan hiç bir şart.

Zor ümid, rohiy ozuq kütken veten millet téxi
İntizar erduq eceb, tüzgentiñiz yüksek pilan (Ömer Osman Şipahi).

Büyük ümit, ruhu azık bekleyen vatan millet dahi,
Bekleyip durduk çok, yapmıştınız yüksek plan.

Men démey ömrüñ boyi can vetinim, xelqim dédiñ,
Yanmidiñ tutqan yoluñdin yağsimu apet-bala (Tohtimuhemmed Turdi).

Ben demeden, ömür boyu can vatanım, halkım dedin,
Dönmedin tuttuğun yoldan yağsa da afet-bela.

Bir ömür héç toxtimay xelqim, élim dep yazdila,
Namliri, şöhretliri tillarda dastan, elvida! (Ehmed Hemdulla)

Bir ömür hiç durmadan halkım, ilim deyip yazdınız,
Namları, şöhretleri dillerde destan, elveda!

3. Ötkür'ün İlim ve İrfan Sahibi Kişiliği

Abdurehim Ötkür, kaleme aldığı şiirler ve romanların yanı sıra yaptığı ilmi araştırmalarla da Uygurların edebiyat tarihi içinde ayrı bir yere sahiptir. Özellikle Kutadgu Bilig, Divanu Lügati't-Türk, Uygur klasik şiiri ve şairleri gibi konularda çok sayıda ilmi çalışması bulunan Ötkür, Uygurlar arasında şair ve yazar kimliğinin yanı sıra âlim ve irfan sahibi ârif

biri olarak tanınmaktadır. Onun hakkında yazılan şiirlerde Ötkür'ün ilim ve irfan sahibi kişiliği vurgulanan hususlardan biridir:

Siz idiñiz xelqimizniñ şöhreti zor alimi,

Siz idiñiz zepmu *aqil, meripet* serdarimiz (Abdusalam Tohti).

*Siz idiniz halkımızın şöhreti, büyük âlimi***,**

Siz idiniz dolu akıl, marifet serdarımız.

Sen *ilim-pen* munbiride moysipit qazi idiñ,

Şu ilim-pen ehliniñ başlamçi ustazi idiñ (Abduleziz İsmail).

Sen ilim-fen minberinde aksakal kadı idin,

Şu ilim-fen ehlinin başlıca üstadı idin

Nam-texellusqa munasip zéhniñiz ötkür idi

Pikiriñiz Buğdaçe téren mol tesevvur qayniğan

Nam-mahlasa münasip zihniniz ötkür idi,

Fikriniz Buğda gibi derin, bol düşünce kaynayan.

Pelsepe, tarih, muqam, edebiyat, til… her cehet,

Bir yétük alim idiñiz Cuñxua ilim maxtihan (Ömer Osman Şipahi).

Felsefe, tarih, makam, edebiyat, dil her cihet,

Bir yetişkin âlim idiniz Çin'de ilmi övülen

Bir büyük alim idiñiz pen kökide parliğan,

Ötüler her bir çélişta yene sizniñ qedriñiz (Perhat Memtimin).

Bir büyük âlim idiniz ilim göğünde parlayan,

Bilinir her bir mücadelede, yine sizin kadriniz.

4. Ötkür'ün Dostluğu ve Mütevazılığı

Ötkür, döneminin aydınları ile iyi dostluklar kurabilmiş biridir. Yurt içinden ve dışından edebi kimliği ile dikkat çeken birçok aydın ile yakın dostluklar geliştirmiştir. Aynı zamanda mütevazı kişiliği ile Uygur halkının da gönlünü kazanmıştır. Onun dostluğu ve kadirşinaslığı hakkında dostları Uygur Türkçesiyle çok sayıda hatıra yazısı kaleme almıştır

(İsmayil ve Ömer, 2008: 128-336; Ehmidi, 2001: 22-34). Onun bu özellikleri, ölümü üzerine yazılan şiirlerde de sıklıkla vurgulanan hususlardandır:

Siz bilen muñdaş iduq, sırdaş iduq, yoldaş iduq,

Dil xumarimni élip, qilğantiñiz ni işni hel (Tömür Davamet)

Siz ile hemdert idik, sırdaş idik, yoldaş idik,

Gönül sevgimi alıp, ettiniz ne işleri hal

Tünügünla bille külüp oynaşqan,

Kézi kelse bille qaqşap yiğlaşqan

Emesmiduq hem teqdirdaş hem écil

Gah tegişip gah yürektin muñdaşqan (Şükür Yalkin)

Dün birlikte gülüp oynayan,

Yeri gelse birlikte dertleşip ağlayan,

Değil miydik hem kaderdaş hem beraber

Gâh dokunup gâh yürekten dertleşen.

İkki qerne zamandaş ve hemderd bolup,

Öttük cuşqun gah çüşken gâhi gerd bolup (İmin Tursun)

İki yakın zamandaş ve hemderd olup,

Yaşadık coşkun gah düşkün gah gerd olup.

Çoñni körseñ çoñ, kiçikler aldida boldin kiçik,

Bir tirik, meñgü yoqalmas rehnemadin kaldi iz (İlğarcan Sadık)

Büyüğü görsen büyük, küçükler önünde oldun küçük,

Bir diri, ebedi yok olmaz rehnümadan kaldı iz.

5. Ötkür'ün Yazarlığı ve Sanatçı Kimliği

Yazar ve şair olmanın yanı sıra âlim biri olarak da Uygurlar arasında yâd edilen Ötkür, kaleme aldığı sayısız eserle müstesna bir sanatçı olma hüviyeti taşımaktadır. Onun bu özellikleri, hakkında yazılan şiirlerde de sanatın piri, edebiyat üstadı gibi ifadelerle dile getirilmiştir:

Bir ömür ni-ni eserler yazdiñiz qan-ter bilen,

Qaldurup ketken şu *iz*larni söyer meñgüge el (Tömür Davamet).

Bir ömür ne ne eserler yazdınız kan ter ile,
Bırakıp gittiğin şu izleri sever ebedi el.

Şu edibler mumtazi-elniñ Ötküri,
Qelem-ilham babida edib sezgüri.

Nazuñ idi şairğa xas tebietiñ,
Elge mensur nezmide yüksek senetiñ (İmin Tursun)

Şu edipler mümtazı, elin Ötkür'ü,
Kalem ilham babında edip sezen.

Nazın idi şaire has tabiatın,
Memlekette mensur manzum yüksek sanatın.

Pazil idiñ pezilet babida serkar,
Şair-edib hem alim, senette sedkar (İmin Tursun).

Fazıl idin fazilet babında serkar,
Şair-edip hem âlim sanatta sedkar.

Kökide romançiliqniñ çaqinan çolpan idiñ
El, bilim işqida yanğan ot idin, gülxan idiñ (Ğenizat Ğepuri)

Göğünde romancılığın parlayan çolpan idin,
El bilim aşkında yanan ateş idin, külhan idin

Xuddi bürküt ayrilğandek qanattin,
Ayrilduq bir yazğuçidin, şairdin.
Hösin qoşqan medeniyet béğiğa,
Teñdişi kem alim, edib-mahirdin. (Muhemmed İmin Bari)

Tıpkı kartalın ayrılması gibi kanadından,
Ayrıldık bir yazardan, şairden.

Hüsn katan medeniyet bağına,

Dengi olmayan âlim, edip mahirden.

Edibler sépige serdar idiñ sahibqelem dilkeş,

Ecebmu ayrilip qalduq seniñdin hesrita, Ötkür! (İbrahim İzaki)

Edipler safında serdar idin sahibkalem gönüldaş,

Ne çok ayrı kaldık senden hasret, Ötkür.

6. Ötkür'ün Eserleri

Ötkür, şair, yazar ve araştırmacı kimliğiyle 20. yüzyıl Uygur edebiyatına damgasını vuran biridir. Onun "İz" romanı belgesel nitelikli tarihî bir romandır. 1907 Kumul Çiftçiler Ayaklanması ile 1912 Timur Halife isyanının ilhamıyla ve gelecek kuşaklara bir "iz" bırakma kaygısıyla yazılan eser, Uygurların zulme ve şiddete karşı verdikleri mücadelelerin destansı bir ifadesidir (Ay, 2007: 54-55). Ötkür'ün "Kaşgar Gecesi" isimli destanı, 1940'lı yıllarda Kaşgar'daki halk güçleri ile zalim güçler arasındaki mücadeleyi konu alır (Kaşgarlı, 2014: 28). Bir başka ifadeyle bu destanda, Leyla ile Kerim adındaki iki gencin birbirlerine kavuşma uğruna verdikleri mücadele anlatılırken aslında Uygur halkının gördüğü baskı ve zulümler dile getirilmektedir (Karaman, 2017: 205). "Oyğanğan Zemin" isimli eserde, 1931 yılında Hoca Niyaz Hacı liderliğinde gerçekleşen Kumul ayaklanması ile birlikte Doğu Türkistan'ın o dönemdeki siyasi, ekonomik ve sosyal durumu anlatılmaktadır. Tarım Boyları, Ömür Menzilleri, Yürek Muñliri gibi şiirlerini topladığı eserlerde de sosyal ve siyasi konular bazen açık bazen de üstü kapalı biçimde ele alınmıştır. Ötkür'ün ölümü üzerine yazılan şiirlerde, onun kitapları ve "Bahar Çillaymen", "Baharniñ İlhamı" gibi çeşitli şiirlerine telmih yoluyla gönderme yapıldığı dikkat çekmektedir:

Qaldi uyğanğan zéminda meñgü öçmes *iz*iñiz,

*İz*iñgizni basquçi kürmiñliğan evladimiz (Abdusalam Tohti)

Kaldı uyanan zeminde ebedi silinmez iziniz,

İzinize basacak binlerce evladımız

Teñritağda izi qaldi héç kömülmeydu uniñ,

Çaçqusi xuşbuy puraq basqan izidin gül-çéçek (Bahavudun Niyaz)

Tanrıdağı'nda izi kaldı hiç gömülmez onun,

Saçtığı güzel koku, bastığı izinden gül-çiçek.

Ta hayatmen ülge eyleymen şereplik izini,

Bahar çillaymenni oquymen séğinsam biqarar (Memtimin Ğopur Şeydai)

Hayattayken örnek alırım şerefli izini,
Bahar çillaymen'i okurum özlesem ner ne zaman

Dağlinip dillar bügün tegsiz azapta örtinip,
Pak ömür menzilliriñde qız ve oğlan yiğlidi (İbrahimcan Taş)

Yaralanıp gönüller bugün sınırsız azaba örtünüp,
Pak ömür menzillerinde kız ve oğlan ağladı.

Muñ ilkide "Qeşqer keçisi"
Çökti cimcit sükütke Tarim.
Muñluq muqam evci pelekte,
Titrer ana cor bop satarim. (Abdulehed Qadiri)

Üzüntü içinde "Kaşkar gecesi",
Çöktü sessizlik sukunette Tarım.
Hüzünlü makam göğe yükseldi,
Titrer ona eş olup satarım

Ah, isit, ketti şu illiq nev bahar,
Velékin baharniñ ilhami qaldı.
Qilişqa bolmiğaç ölümge amal,
U ketti, kömülmes töhpisi qaldi (Tursuncan Cappar)

Ah yazık! Gitti şu sıcak nevbahar,
Velakin baharın ilhamı kaldı.
Kılmaya yok ölüme çare,
O gitti, gömülmez katkısı kaldı.

Şu yillar siz yazğan Tarim boyliri,
Ünçidek tirilğan elniñ oyliri,
Mehliya qilğanti bizni toplamniñ,
Carañliq, yéqimliq ğezel, küyliri (Rişit Mexsus)

Şu yıllarda sizin yazdığınız Tarım Boyları,

İnci gibi toplandı yurdun düşünceleri.

Cezbetmişti bizi toplamı (kitabın)

…Çok güzel gazel ve ezgileri

7. Ötkür'ün Ölümü Üzerine Duyulan Üzüntü ve "Yas"

Abdurehim Ötkür'ün ölümü, Uygur halkı arasında derin bir üzüntü yaratmıştır. Bu üzüntüyü anlatmada Uygur şairler, sıklıkla tabiat unsurlarından yararlanmışlardır. Sonbahar ve kış mevsimi yanı sıra deprem ve sel gibi afetlerle yaşanan acı olayı betimlemeye çalışmışlardır. Bu nedenle Ötkür'ün ölümü üzerine nehirler durgun akar, zemin titrer, şimşekler çakar, kuşlar ağlar. Mölçer dağı, Bağdaş dağı, Altay, Tanrıdağı, Koinlun dağı derde, eleme kapılır ve yas tutar. Dağlar boyun büküp sessizliğe bürünür, yapraklar sararır, güller solar. Bu durumu aşağıdaki örneklerde görmek mümkündür:

Men emes, pütkül diyar matem-musibette şu dem,

Çünki öçken tursa irpan kökide xuddi zühel (Tömür Davamet)

Ben değil, bütün diyar matem-musibette şu dem,

Çünkü söndü irfan göğünde tıpkı zuhal

Barçe ğemkin, eziz tupraq sükünatta, matemde,

Bulut yiğlar, qara kiygen bügün akbaş Teñritağ.

Tarim süyi örkeşlimes, cimcit aqar qayğuda,

Bu matemde muñğa çömgen yétimsirap çimen-bağ (Rehmitulla Cari).

Herşey gamlı, aziz toprak sükûnette, matemde,

Bulut ağlar, kara giymiş bugün akbaşlı Tanrıdağı.

Tarım suyu çağlamaz, sessiz akar kaygıda,

Bu matemde üzüntüye boğulmuş yetim kalmış çimen-bağ

Elvida, dep eğdi baş matemde barçe qéri-yaş,

Elvida, dep tökti yaş hettaki keñ asmanimiz (Abdusalam Tohti).

Elveda, deyip eğdi başını matemde bütün yaşlı- genç,

Elveda, deyip döktü yaş hatta geniş asumanımız.

Hazidar Boğda bügün, bağrida her can hazidar,

Yaş töküp Qeşqer, İli, yiğlaydu Turpan hazidar,

Men Qumulni aylinip çıqsam xiyalen bu seher,
Qayğuda pütkül şeher, sehrada déhqan hazidar (Muhemdedcan Raşidin)

Yasta Buğda bugün, bağrındaki her canlı yasta,
Yaş döküp Kaşgar, İli, ağlıyor Turfan yasta.
Ben Kumul'u dolaşıp gelsem hayalen bu seher,
Kaygıda bütün şehir, köyde çiftçi yasta.

Ah ustaz, kettile, kettile yiraq,
Yultuzlar içidin çolpan köçkendek.
Teñritağ sükutte egdi béşini,
Qoynida bir nurluq çirağ öçkendek. (Éli Zahit)

Ah üstad, gittiler gittiler ırak,
Yıldızlar içinden çolpan göçmüş gibi.
Tanrıdağı sükûtta eğdi başını,
Koynunda bir nurlu çırağ sönmüş gibi

Boğda, Pamir çöküp éğir hesretke,
Matem tutup bélige aq bağliğan.
Deryalarniñ şavqunliri pesiyip,
Bulbullarniñ navaliri toxtiğan. (Muhemmed İmin Bari)

Buğda, Pamir batıp ağır hasrete,
Matem tutup beline ak bağlamış.
Nehirlerin dalgaları durulup,
Bülbüllerin nevaları durmuş.

Aq léçek Boğda anammu kiydi matem tonini,
Teñritağ, Pamir, Koinlun egdi şuan béşini (Abduleziz İsmail)

Ak örtüyü Buğda anam da giydi matem donunu,
Tanrıdağ, Pamir, Koinlun eğdi şuan başını

Bélide aq pota Turpan, Qumulniñ,

Bağrimu sükütte Altay, Sumulniñ,
Ademge quşlarmu *matem* tutamdu?
Közidin yaş aqti hetta bulbulniñ (Muhemmetdcan Kurban)

Belinde ak pota Turfan, Kumul'un,
Bağrı da sükûtta Altay, Sumul'un,
İnsan için kuşlar da yas tutar mı?
Gözünden yaş aktı hatta bülbülün.

Deñizlar çayqilip yasaydu bujğun,
Özini urarğa izdep qıya taş.
Tulparlar cengahta kişneydu tinmay,
Közidin çaçritip taram-taram yaş (Erkin Zakir)

Denizler çalkalanıp yapıyor dalga,
Arar kendini vuracak kıyıda taş.
Tulparlar cengahta kişner durmadan,
Gözünden saçıp damla damla yaş.

8. Ötkür'ün Cenaze Töreni ve "Tabut"

Ötkür'ün ölümünün ardından halkın geniş katılımıyla bir cenaze töreni gerçekleştirilmiştir. Cenazenin defnedilmek üzere mezarlığa götürülüşü esnasında adeta insan seli temayüz etmiş ve Ötkür'ün naaşının bulunduğu tabut bu insan selinin kolları üzerinde bir yelken gibi taşınmıştır. Şairler, bir toya benzettikleri bu törene katılımın çokluğundan ve tabutun yolculuğundan etkilenerek şiirlerinde bu duruma yer vermişlerdir:

Men qelemde qazğanda uyğandi zémin
Cinazeñniñ veznidin tolğandi zémin (İmin Tursun)

Ben kalemle kazınca uyandı zemin,
Cenazenin ağırlığından kıvrandı zemin

Tavutuñ adem deñizi üstide yelken kebi
Üzdi ğaliblar parattin marş bilen ötken kebi (Ğenizat Ğepurani)

Tabutun insan denizi üstünde yelken gibi,
Kesti galiplerin ritim ve marşla geçtiği gibi.

Cinaze astida miñliğan bilek,
Kötürduq talişip başlardin igiz.
Bilmidim, toymu ya matemmu bügün,
Gülsaynin qoynida çayqaldi déñiz! (Éli Zahit)

Cenaze altında binlerce bilek,
Kaldırdık çekerek başlardan yukarı.
Bilmedim toy mu matem mi bugün,
Gülsay'ın koynunda çalkalandı deniz

Qebrigahqa kétip barimiz,
Alahazel on beş çaqirim.
Yaşlar özre tavut baridu,
Unda uluğ ellame-pirim.
Unda elniñ el söygen oğli,
El yéşida aqqan tahirim.
Unda elniñ ğemxan atisi,
Tağlar teqqas alğan Pamirim.
Cahan körse körgendu bek az,
Bundaq katta "toy"ni yapirim (Yasin Zilal)

Kabristana gidiyoruz,
Muhtemel on beş çakirim,
Gençler üstünde tabut geliyor,
Onda ulu âlim-pirim.
Onda memleketin sevdiği oğlu,
Halkın gözyaşında akan Tahirim.
Onda memleketin gamlı atası,
Dağlar ...
Cihan görmüştür bek az,
Bunun gibi büyük toyu ey pirim.

Dolqunluq déñizdiki meğrur yelkendek,
Mubarek bir tavut kézer asmanda.

Tebiet hazidar, musibette el,
Uçlanğan şu tavut sansiz aliqanda (Ğopur Ömer)

Dalgalı denizdeki mağrur yelken gibi,
Mübarek bir tabut gezer asumanda.
Tabiat yasta, musibette memleket,
Tutulmuş şu tabut sayısız avuçla.

Sanaqsiz qolda bir tavut manar yelken kebi lerzan,
Üşbu tavutta her bir can urar özin muhebbette.

Sayısız elde bir tabut gider yelken gibi lerzan,
İşbu tabutta her bir can vurur kendini muhabbette.

Yürer bu qayğuluq karvan oqup iz marşini ünsiz
Sélip alemni lerzige bihed varis casarette. (Kamil Rehim)

Yürür bu kaygılı kervan okuyup iz marşını sessiz,
Salıp âlemi titremeye sınırsız varis cesarette

Tümen insan yasap dolqun aqar hesrette-hesrette,
Cudaliq zaridin ah dep pütün ölkem musibette. (Kamil Rehim)

Binlerce insan dalga gibi akar hasrette hasrette,
Ayrılık acısından ah deyip bütün ülkem musibette.

9. Ötkür'ün Ölümsüzlüğü

Abdurehim Ötkür, eserlerinde bir yandan halkının siyasi, sosyo-kültürel ve ekonomik açıdan çektiği sıkıntıları ve bunlara örnek teşkil eden tarihi olay ve olguları manzum ve mensur edebi yaratmalarla kaleme alırken diğer taraftan da yaşadığı dönemde devam eden siyasi baskılardan ve halkın uğradığı zulümden çıkış yollarına ilişkin yol gösterici bir tarz ve üslup benimsemiştir. Eserlerinde vatan, millet, memleket, hürriyet gibi temaları işleyerek milli bilincin telkininin yanı sıra onun önemine ve hayatiyetine dikkat çekmiştir. Eserlerinde işlediği bu konu ve kavramlara uygun bir yaşam tarzı da benimseyen Ötkür, vefatının ardından Uygur halkı arasında çok derin izler bırakmıştır. Şairin "İz" şiirinde ifade ettiği "Kaldı iz, kaldı menzil, kaldı uzakta hepsi/Çıksa fırtına, savrulsa kumlar, gömülmez izimiz"(Ötkür, 1985: 1) ifadesi ölümünden sonra daha anlamlı bir hal almıştır. Nitekim ölümünün ardından onun için yazılan şiirlerde de onun ölümsüzlüğü, halkın

gönlünde bir abide gibi sonsuza dek dikili kalacağı, fikirlerinin gelecek nesiller tarafından sürdürüleceği ve bıraktığı izin asla silinmeyeceği vurgulanmıştır:

Yadlaydu ta Qurumdin serheddi Qumul
Körüñ, Ötkür izidin bolur miñ oğul! (İmin Tursun)

Hatırlar ta Kurum'dan serhaddi Kumul,
Görün, Ötkür izinden olur bin oğul!

Ölidu bezi eserler aptori ölmey turup,
İz ve uyğanğan zemin qaldi teverrük zer bolup. (Ğenizat Ğepuri)

Ölür bazı eserler yazarı ölmez,
İz ve uyanan zemin kaldı teverruk zer olup

Elvida, tinç yat ependim, untumaydu el séni,
Kelgüsi evladliriñmu meñgü yadlaydu séni. (Ğenizat Ğepurani)

Elveda, rahat yat efendim, unutmaz yurt seni,
Gelecek evlatların da ebedi hatırlar seni.

Sizni kim öldi désun, siz biz bilen meñgü hayat,
Ta ebed yañrar cahanda küyiñiz, eşariñiz (Abdusalam Tohti)

Size kim öldü desin, siz bizle ebedi hayat,
Ta ebed parlar, cihanda sesiniz, şiirleriniz.

El yurtniñ qelbige kömülgen insan,
Bu dunya, u dunya yaşar Boğdadek.
Öçmeydu şan-töhpeñ, şevketlik namiñ,
Min yillap yadlinar Sutuq Buğradek. (Ablikim Turdi)

El yurdun kalbine gömülen insan,
Bu dünya, o dünya yaşar Buğda gibi.
Geçmez şanın-şöhretin, şevketli namın,
Bin yıllarca hatırlanır Sutuk Buğra gibi.

Razi sendin ey edib, razi séniñdin el-veten,
Qelbimizde sen hayat Gumnam, Nevai, Lutpidek. (Bahavudun Niyaz)

Razı senden ey edip, razı senden el vatan,
Kalbimizde sen hayattasın Gumnam, Nevai, Lütfi gibi.

Kettile, evladqa qaldi köp miras,
Qaldiğu botidek bozlap oğul-qız.
Ölmeydu namliri, ölmeydu meñgü,
Xelqimniñ dilida abidedur iz! (Éli Zahit)

Gittiler, evlada kaldı çok miras,
Kaldı ya deve gibi feyat ederek oğul-kız.
Ölmez namları, ölmez ebedi,
Halkımın gönlünde abidedir iz.
Ayrilip qalsaqmu sendin, meñgülük qaldi iziñ
Qaldi elniñ qelbide öçmeydiğan göher sözüñ (Abduleziz İsmail)

Ayrılıp kalsak da senden, ebedi kaldı izin,
Kaldı yurdun kalbinde geçmeyen cevher sözün.

Sonuç

Çağdaş Uygur edebiyatının önemli simalarından biri olarak karşımıza çıkan Abdurehim Ötkür, şair, yazar ve araştırmacı kimliğiyle çok sayıda eser vücuda getirmiştir. Ötkür, genellikle tarihî olaylar etrafında şekillendirdiği ve belgesel tarzda kaleme aldığı romanlarında, toplumsal yaşam ve sosyal problemleri ele alınmıştır. Şiirlerinin büyük bir kısmında da Uygurların yaşadığı siyasi baskıları ve buna bağlı oluşan sorunları sanatsal bir dille ifade etmiştir. Araştırma eserleri ise Uygur klasik edebiyatı ve türleri ile Kutadgu Bilig ve Divanü Lügati't-Türk gibi Türk edebiyatının şaheserleri üzerinedir.

Uygurların siyasi ve sosyal sorunlara maruz kaldığı çalkantılı dönemleri ve yaklaşık yüzyıllık buhranlı bir dönemi sanatsal üretimlerine yansıtan, bu nedenle de Uygurların hem gönül hem de zihin dünyasına tercüman olan Abdurehim Ötkür'ün ölümü, Uygur halkı ve aydınları arasında büyük bir acı ve üzüntü yaratmıştır. Bu elim olay üzerine kaleme alınan şiirleri tematik açıdan değerlendirdiğimizde, Uygur şairlerin Ötkür'ün bütün özelliklerini tasvir etmeye çalıştıkları ancak daha çok Ötkür'ün vatan ve millet sevgisinin, ilim ve irfan sahibi kişiliğinin, dostluğu ve mütevazılığının, yazar ve sanatçı yönü ile eserlerinin, onun ölümüne duyulan üzüntünün ve ölümsüzlüğünün öne çıkan konular olduğu görülmüştür. Bir başka ifadeyle Ötkür'ün vasıfları, Uygur halkının duygu penceresinden süzülerek şairler aracılığıyla dile getirilmiştir.

İncelediğimiz şiirlerde, Ötkür'e ilişkin duyguların daha çok söz sanatlarından ve tabiat unsurlarından yararlanılarak ifade edildiği görülmüştür. Bunda, Uygur yazar ve şairleri üzerindeki siyasi baskının devam etmesinin büyük bir etkisinin olduğunu söylemek mümkündür. Günümüzde de Uygurlar arasında artarak devam eden baskı ve zulüm, Uygur halkının gönül dünyasında taht kuran Ötkür'ün özellikle şiirlerinin Doğu Türkistan bağlamında yeniden anlam kazanmasına neden olmaktadır.

Kaynakça

ABDUREHİM ÖTKÜR ABİDESİ. (2008). (Haz.: Abduleziz İsmayil, Ğupur Ömer), Pekin: Milletler Neşriyatı.

ARZİYEV, Ruslan. (2017). "Abdurehim Ötkür Şeirlirida Bahar Söziniñ Kollinilişi". *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi,* S. 9, s. 103-112.

AY, Özgür. (2007). "Abdurrahim Ötkür ve İz Romanı Üzerine". *Turkish Studies*, Volume 2/2, s. 54-72.

ÇAĞDAŞ UYGUR EDEBİYATI TARİHİ. (2017). (Ed.: Neşe Harbalioğlu), Ankara: Gazi Kitabevi.

EHMİDİ, Abdukerim. (2001). "Ötkür Ependimni Esleymen". *Keşker Edebiyati*, S. 2, s. 22-34.

KARAMAN, Ahmet. (2017). "Kaşgar Gecesi Destanı". *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 44, s. 187-206.

KASAPOĞLU ÇENGEL, Hülya. (2000). *Abdurrahim Ötkür'ün Şiirleri I*. İstanbul: MEB Yayınları.

KASAPOĞLU ÇENGEL, Hülya. (2002). "Uygur Şairi Abdurehim Tileşup Ötkür (1923-1995)". *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 5, s. 37-59.

KAŞGARLI, Reyila. (2014). *Çağdaş Uygur Şairlerinden Memtili Tevfik Efendi'nin Şiirleri Üzerinde Dil İncelemesi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi.

KAVUL, Osman. (2005). "Ötkür Ependiniñ Azatliktin İlgiriki Bir Kisim Şiirliri Toğrisida". *Kumul Edebiyati*, S. 3, s. 43-46.

ÖTKÜR, Abdurehim. (1985). *İz*. Ürümçi: Şincañ Halk Neşriyati.

ÖTKÜR, Abdurehim. (1996). *Heziniler Bosuğisida*. (Haz.: Abdurahman Ebey, Muhemmetturdi Mirzehmet), Ürümçi: Şincañ Halk Neşriyati.

SMİTH, Joanne N. (2003). "Barren Chickens, Stray Dogs, Fake Immortals and Thieves: Coloniser and Collaborator in Popular Uyghur Song and the Quest for National Unity". *Association for Asian Studies Annual Meeting*, New York.

TANRIDAĞLI, Güzade. (1996). *Çağdaş Uygur Romanı (20. Yüzyıl)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

UYĞUR EDEBİYATİ TARİHİ. (2006). Pekin: Milletler Neşriyati.

Ek-1: Abdurehim Tileşup Ötkür'ün Ölümü Üzerine Yazılan Şiirler

No	Şair Adı	Şiir Adı
1	Tömür Davamet	Arman Neme
2	Şükür Yalkin	Tekdirdaş Hem Ecil İduk
3	İmin Tursun	Vah Derih
4	İbrahim Mutii	İz Kaldurduñ Untulmas
5	Rehmitulla Cari	Yahşi Nami Baki Kaldi Cahanda
6	Muhemmet Rehim	Dilim Yiğlaydu Ün-Tinsiz
7	Muhemmet Rehim	Hesret
8	Ğenizat Ğeyurani	Untumaydu El Seni
9	Abdusalam Tohti	Elvida, Ustazimiz
10	Muhemmeteli Zunun	Kömülmeydu İziñ Meñgü
11	Muhemmetcan Raşidin	Hazidar Buğda Bügün
12	Muhemmed Zeyidin	Elvida Üstaz
13	Abdurusul Ömer	Uyğanğan Zeminda Öçmes İziñiz
14	Buğda Abdulla	Hesrita
15	Mamut Zayit	Matem Emes Toyuñ Bu Ata
16	Haci Mirzahid Kerimi	Yürikim Yiğlidi
17	Osmancan Savut	Nurdek Yaşap Nurdek Öttiñiz
18	Tursunmuhemmed İmin	Köçti Bir Yultuz
19	Ablikim Turdi	Pelektin Sarkidi Nurluk Bir Çolpan
20	Bahavudun Niyaz	Razi Sendin El-Veten
21	Eli Zahit	Kettile
22	Muhemmet İmin Bari	Rohi Hayat
23	Neyim Yüsüp	Deñiz Boyida Matem
24	Muhemmed Hevir	Epketti
25	Ğulam Ebeydulla	Uluğ Zat Ketti Alemdin
26	Yasin Zilal	El Söygen Oğlan
27	Begme Yüsüp	Karilik Yaş
28	Abduleziz İsmail	İziñ Kaldi
29	Ğopur Ömer	Cahalet Görige Ot Qoyğan Adem
30	Muhemmetcan Qurban	Musibet Sadasi
31	Memtimin Ğopur Şeydai	Ah Pelek
32	Hebibulla Osman	Gülsaydiki Abide

33	İbrahim Eli	Alem Yiğlar Alimğa
34	Hesen Tilivaldi	Arimizda Ötkürniñ Rohi
35	Musa Ehed	Yaş Olaşti Kuyaş Közige
36	İlğarcan Sadik	Kaldi İz
37	Erkin Zakir	Muñlandi Evirğol
38	Abduqeyyum İmin	Ötkür Aka
39	Ömercan Sıdık	Yikilmas Munar
40	Abdurekib Tömür Cubeyri	Titridi Zemin
41	Ömer Osman Şipahi	Elvida, Töhpikar Alim
42	Ababekri Tohti	Nadametlik Kün
43	Memet Abdurahman	Köz Yamğuri
44	Mehemmed Ehmet	Haza Hesriti
45	Nemet Nasir	Teverrük Bizge Öçmes İzliri
46	İbrahimcan Taş	Yiğlidi
47	Erkin Rozi	Ah Alim
48	İbrahim İzaki	Elvida Ötkür
49	Türap Dayim	Elvida Büyük İnsan
50	Mehmutcan Sidik	İziñgizni Basimiz
51	Abliz Ömer Haci	Haza Küni Yiğlidim Yüm-Yüm
52	Zörem Zikriya	Elvida Demekte Teñritağliri
53	Perhat Memtimin	Elvida
54	Abdülehed Qadiri	Elvida, Üstaz
55	Abdülhekim Mehsum	Kettiñiz
56	Aymuhemmed Sahibi	Kayan Kettiñiz
57	Tohtimuhemmed Turdi	Elvida
58	Kamil Rehim	Bütün Ölkem Musibette
59	Nadire Rahman	Hatircem Yetiñ
60	Mömin Kadir	Elvida, Hörmetke Layik Peşva
61	Tursuncan Cappar	Kömülmes Töhpisi Kaldi
62	Ehmed Hemdulla	Elvida
63	Variscan Qasim	Kedirdan Üstaz Abdurehim Ötkürge Mersiye
64	Muhemmedcan Sadik	Künde Bir Varaklaymen
65	Mömin Sepiri	Helkniñ Vapadar Oğli

66	Cüme Abduğeni Çokka	Hazidar Boğda Bügün
67	Celil Muhemmet	Matem İlkide Egildi Beşim
68	Muhemmet Rozi	Heykiliñ Tiklendi Helq Kelbige
69	Yaqup Seydul	Heyr, Ata
70	Abdukerim Vahit	Üstazimğa Mersiye
71	Yüsüp Eli	Elvida Atimiz
72	Rüstem İshak	Ötkür Bovamğa Mersiye
73	Rişit Mehsut	Şair Yaşa Hizirğa Ohxaş
74	Ablet Ehmet	Muñ Basti Alemni
75	Muhemmetcan Mehmut	Sokuştin Tohtidi Bir Ateş Yürek
76	Dilşad Keyyum	El Kelbide Siz Kuyaş

Ek-2: Abdurehim Ötkür'ün Ölüm Töreninden Fotoğraflar

